

THE STREAMING STATES OF CONSCIOUSNESS PHENOMENON AND CONDITIONS OF ITS APPEARANCE FOR STUDENTS

The streaming states of consciousness phenomenon is described. The empiric research results show that the main situations which stimulate the appearance of streaming states of consciousness for modern student youth are hobbies, communication with friends, music listening, fiction reading, work with computer, games and dances.

Keywords: *streaming states of consciousness, student youth, hobby.*

Стаття надійшла до редакції 01.12.2009

УДК 159.98: 316.613

Дроздова М.А.

З ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНИХ І СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНИХ НАВИЧОК МОЛОДІ

У статті описується авторська програма, спрямована на розвиток рефлексивних та соціально-перцептивних навичок молоді. Аналізуються результати апробації зазначеної програми серед школярів та студентів. Отримані дані засвідчують ефективність та можливість її впровадження у психолого-педагогічну практику.

Ключові слова: *самоаналіз, саморефлексія, соціальний інтелект, політична свідомість, батьківський авторитет, політичний авторитет.*

Постановка проблеми. Дослідження американських учених показали, що між сприйманням батьківських та політичних авторитетів існує зв'язок. Зокрема, Д.Істон та Дж.Денніс довели, що основу майбутніх політичних атиюдів складають сформовані в дитинстві установки до батьківських (передусім до батька) та інших авторитетних фігур. Пізніше думки про наявність зв'язку між батьківськими образами та образом президента почали дотримуватися також їх співвітчизники (Р.Хесс, Дж.Торні, Ф.Грінштейн, Дж.Девіс) [1].

Існування зв'язку між зазначеними образами підтверджуються також результатами наших досліджень [2]. Отримані дані поставили питання про розробку та впровадження практичних психотехнологій щодо саморозвитку молоді, поглиблення у неї здатності до самоаналізу, рефлексії своїх вражень від оточуючих її значущих людей (батьків, представників влади) та взаємодії з ними. Одним зі шляхів цього, на нашу думку, може стати запропонована нами розробка та апробація комплексного психологічного заняття для школярів та студентів.

Методика та процедура. Розроблена програма заняття базувалась на ряді принципів перцептивно-орієнтованого соціально-психологічного тренінгу, запропонованих Л.А.Петровською. До них належать: 1) принцип персоніфікації висловлювань (суть його полягає у відмові від безособових мовленнєвих форм, що у повсякденному спілкуванні дозволяють приховувати власну позицію висловлювання або уникати прямого адресування у небажаних випадках); 2) принцип активності (передбачає реальну залученість кожного члена групи до інтенсивної взаємодії); 3) принцип довірчого спілкування (відкритість членів групи); 4) принцип конфіденційності (нерозголошення змісту спілкування під час тренінгу за межами групи) [3].

Новизна запропонованої нами розробки полягає в тому, що в її центрі постає проблема не міжособистісного сприймання у тренінговій групі (як це робиться майже у всіх соціально-психологічних тренінгах), а соціальна перцепція тих осіб, які на момент тренінгу відсутні (або спілкування з якими є опосередкованим).

Зазначене заняття за своїм змістом та формою є поєднанням міні-лекції, діагностичних і тренінгових вправ.

Програма авторського комплексного психологічного заняття
для школярів та студентів

Тема: Особливості «Я»-образу та образів значущих фігур у свідомості молоді.

Мета: ознайомити студентів з особливостями сприймання авторитетних фігур (батьків, представників влади), шляхом конкретних вправ поглибити у них здатність до самоаналізу, розуміння своїх стосунків з батьками, сприяти саморозвитку студентської молоді.

Хід заняття:

I. Вступна частина.

–Знайомство з групою.

Вправи на усвідомлення студентами себе та своїх батьків.

Вправа 1. «Актуалізація образів «Я» та батьків». *Мета: актуалізація складових «Я»-концепції та образів батьків у часовій перспективі.*

Члени групи по черзі мають закінчити наступні речення: «Раніше Я...», «Зараз Я...», «Незабаром Я...». Потім учасники вправи мають закінчити речення, що стосуються їхніх батьків: «Раніше мої батьки...», «Зараз мої батьки...», «Незабаром мої батьки...». Після цього студентам пропонується порівняти уявлення про себе та своїх батьків і знайти спільне та відмінне. У кінці вправи триває обговорення з метою з'ясувати, що було говорити важко або легко, що відчували учасники під час вправи.

Вправа 2. «Уявне інтерв'ю». *Мета: виявлення інтересів учасників щодо осіб, які мають владні повноваження.*

Кожному учаснику пропонується уявити себе в ролі журналіста, якому випала нагода познайомитися з людиною, наділеною значною владою. Це може бути сучасна особа (вітчизняна або зарубіжна), історична постать (король, імператор, полководець, політик). Студенти мають скласти список із трьох осіб – бажаних «респондентів». Після цього студенти по-черзі зачитують складені списки, пояснюючи причину зацікавленості даною особою. В кінці вправи визначаються особи, яких учасники обирали найчастіше. Триває обговорення вибору учасників.

Вправа 3. «Фільм про моє життя». *Мета: розвиток саморефлексії; усвідомлення відповідальності за власне життя і аналіз стосунків з оточуючими людьми.*

Студентам пропонується «створити фільм» (скласти розповідь) про своє життя із зазначенням наступних моментів: жанру, сюжету, головних та другорядних героїв, виконавця головної ролі, автора сценарію, режисера, декорацій, музикального супроводу. Після того, як учасники зачитують свої «сценарії», триває обговорення щодо того, кого вони вважають відповідальним за події у своєму житті, хто є авторитетом для них тощо.

Вправа 4. «Спільне та відмінне». *Мета: розвиток здатності до самоаналізу та аналізу значущих фігур (батьків), усвідомлення спільного та відмінного з батьками.*

Кожному учасникові пропонується поміркувати над рисами свого характеру і знайти ту особистісну характеристику, за якою він відрізняється від обох батьків. Потім він має виокремити ознаку, яка властива йому та батькові, проте відсутня у матері. Після цього студент повинен згадати про рису, яка є у нього та матері і відсутня у батька. Триває обговорення, метою якого є усвідомлення учасником власної індивідуальності, а також певної схожості з власними батьками.

II. Діагностична частина.

Опитування проводиться в два етапи. На першому етапі учасникам дається завдання: на одному аркуші написати по 5-7 рис батька та матері, на іншому – стільки ж характеристик «Я»-образу. Потім пропонується співставити два аркуші і порівняти власні характеристики з рисами батьків. Чи є між ними спільні ознаки? На другому етапі студенти мають написати 5-7

характеристик ідеального політичного лідера і порівняти їх з характеристиками батьків. Вправа закінчується обговоренням спільних та відмінних рис між зазначеними образами.

III. Міні-лекція.

Ведучий: «Попередні завдання показали, що існують певні закономірності сприймання значущих осіб. Зокрема, часто спостерігається зв'язок між рисами «Я»-образу та образу батьків. Останній забезпечується механізмом ідентифікації. Крім того, іноді за рядом характеристик між собою пов'язуються образи батьків і політиків, тобто спрацьовує механізм переносу.

Якщо сприймання батьків є безпосереднім (ми оцінюємо останніх виходячи з власного досвіду спілкування з ними), то сприймання інших значущих осіб (зокрема представників влади) є опосередкованим. Наприклад, з політиками ми, як правило, не контактуємо, а тому оцінюємо їх образ (уявлення про них).

Є таке поняття як «імідж». Імідж – це образ певної людини, що існує у свідомості. Отже, імідж політичного лідера – це особливості його сприймання людьми. Даючи оцінку політикам, ми фактично оцінюємо не власне політиків (адже особисто з ними більшість людей не знайома), а враження від образу (іміджу).

На формування іміджу політичного лідера впливають ЗМІ (телебачення, преса, радіо, Інтернет і т.ін.), через які поширюються політичні новини, реклама. Таким чином, імідж тієї чи іншої людини (наприклад, політичного лідера) і сама людина не завжди співпадають. У політичній рекламі можуть перебільшуватись (інколи навіть вигадуватись) певні позитивні риси людини, або навпаки – замовчуватись, приписуватись неіснуючі негативні риси.

При цьому сприймання образу будь-якого політика є індивідуальним для кожного і визначається особистісними особливостями (віком, статтю, ціннісними орієнтаціями, мотивами, установками, соціальним статусом людини тощо), а також існуючими у культурі стереотипами...».

IV. Формуюча частина.

Вправа 1. «Я і мої батьки». *Мета вправи: усвідомити своє ставлення до батьків та стосунки з ними.*

Студентам пропонується по-черзі закінчити наступні речення: «У моїх батьків я навчився...», «Я б хотів бути схожим на свого батька тим, що...», «Я б хотів бути схожим на свою матір тим, що...», «Я б не хотів бути схожим на свого батька тим, що...», «Я б не хотів бути схожим на свою матір тим, що...». Після того, як висловляться всі учасники, обговорити наявність чи відсутність спільної тенденції у взаємодії з власними батьками.

Вправа 2. «Сімейні ролі». *Мета: краще зрозуміти свою сім'ю, функціонально-рольові особливості її членів.*

Спочатку учасники мають відповісти на запитання «Які вищі державні посади ви знаєте?». Після цього студенти проводять паралель зі своєю сім'єю і умовно наділяють кожного члена сім'ї певною роллю (президента, прем'єр-міністра, спікера тощо) в залежності від їх позиції, повноважень. Після закінчення вправи необхідно обговорити зі студентами, чи складно їм було приписувати членам сім'ї певні ролі, у чому полягала ця складність, що відчували учасники під час вправи.

Вправа 3. «Діалог з батьками». *Мета вправи: розвиток навичок спілкування з батьками та вміння висловити і відстояти свою думку.*

– Уявіть, що ваші батьки пропонують вам проголосувати за певного політика. На ваше запитання, чому саме за нього, вони відповідають наступне. По-перше, у них (батьків) більше життєвого досвіду, вони краще розуміються на людях і поганого не порадять. По-друге, цей політик багато обіцяє зробити у разі перемоги на виборах: подолати кризу, знизити податки, підвищити всім заробітну плату. Що ви відповісте батькам? Чи прислухаєтеся до їхньої поради? Які уточнювальні запитання їм поставите? Чи відмовите їм?

Відповіді учасників обговорюються.

V. Підведення підсумків заняття та анкетування (або усне опитування) учасників:

1. Чи сподобалося Вам заняття?
2. Чи дізналися Ви щось нове (якщо так, то що саме)?
3. Як Ви вважаєте, наскільки важливою була тема нашого заняття?
4. Чому новому Ви навчилися?

Результати апробації. Програма була апробована на вибірці зі 116 осіб, зокрема на восьмикласниках (19 осіб) та десятикласниках (21 особа), а також на студентах педуніверситету першого (44 особи) і третього (32 особи) курсів.

Зазначимо, що у кожній із досліджуваних груп запропоноване заняття мало свою специфіку. Зокрема, частина восьмикласників несерйозно поставилася до заняття, тому це дещо позначилося на організаційному моменті: час від часу треба було встановлювати дисципліну, контролювати відступи певних школярів від теми. Для ряду підлітків тема здалася неважливою, а це в свою чергу спричинило небажання їх довго та серйозно розмірковувати над поставленою проблемою (відповіді були поверхові, часом узагалі не аргументувалися або аргументи були «відчипні»). Зокрема, це стосувалося вправ «Актуалізація образів «Я» та батьків» і «уявне інтерв'ю». Вправа «Сімейні ролі» показала, що восьмикласники мають поверхові знання про вищі державні посади (загалом усе зводилося до президента та прем'єра). На згадку про політику та політиків реагували негативно. При цьому більшість восьмикласників все ж усвідомила актуальність теми і намагалася дати глибші за змістом та аргументованістю висновки. Зміст міні-лекції загалом школярі зрозуміли, проте, знову ж таки не всі зрозуміли її значення для себе, дехто взагалі не уважно слухав. З більшим розумінням до заняття поставилися дівчата, хоча зацікавило воно і частину хлопців.

Десятикласники, як не дивно, на заняття відреагували дещо гірше. Кілька школярів час від часу порушували дисципліну, відволікаючи тим самим інших від активної участі в занятті (а іноді і заважаючи товаришам висловити власну думку). Більшість старшокласників до теми поставилася несерйозно, вважаючи, що вона не є актуальною, а тому обговорювати поставлену проблему їм було не досить цікаво. Поряд з тим частина учнів отримала від заняття задоволення та нову інформацію.

На першому курсі заняття проходило добре. Всі студенти були активно включені в роботу, зацікавлено слухали одногрупників, старанно обмірковували власні відповіді. Запропоновані вправи їм сподобалися. Вони аргументовано відповідали на кожне запитання, виявляючи при цьому обізнаність у багатьох речах та глибину думки. Також студенти активно включалися в дискусії, поважаючи при цьому один одного. Першокурсники уважно слухали матеріал міні-лекції, ставили уточнюючі запитання. Наприкінці заняття багато з них зізналося, що отримали позитивні емоції і нову цікаву інформацію, а також замислилися над проблемами сприймання авторитетних фігур.

На третьому курсі під час заняття встановилася затишна атмосфера. Проте студенти критичніше поставилися до запропонованої теми і ряду вправ, вважаючи, що вони для них є вже не настільки актуальними, як раніше. Найбільше сподобалися вправи: «Фільм про моє життя» (оскільки вона дає змогу замислитися над своїми цінностями, цілями, стосунками з іншими людьми) та «Сімейні ролі» (ця вправа сприяє кращому розумінню внутрішньосімейних стосунків). Незважаючи на певну індіферентність частини опитаних, третьокурсники загалом давали відносно змістовні, «психологічні» відповіді, намагаючись об'єктивно оцінити стан справ.

Загалом, апробація програми дала змогу виокремити наступні тенденції. По-перше, дане заняття краще сприймається студентами, ніж учнями. Це, на наш погляд, пояснюється віком досліджуваних. Розуміючи тему заняття та запропоновані вправи, певна кількість учнів все ще не може осягнути важливість поставленої перед ними проблеми (сприймання авторитетних фігур, взаємодія з ними, самоаналіз). Адже у підлітковому віці часто спостерігається протистояння дітей з батьками, прагнення підлітків до емансипації, а отже, неможливість для деякого зрозуміти і переглянути своє ставлення до батьків. Властиве для підліткового віку бажання відсепаруватися від дорослих позначається на сприйманні теми стосунків з батьками, прив'язаності до них як неважливої та зайвої. Зокрема, спілкування з восьмикласниками та

десятикласниками показало, що вони прагнуть позбутися впливу батьків, негативно реагують на їх нотації, а декого рідні взагалі «вже дістали». Така сімейна ситуація позначилася на відповідях ряду підлітків, що характеризувалися поверховістю, індиферентністю та несерйозністю. Звичайно, більшою мірою це стосувалося хлопців, однак спостерігалось і у деяких дівчат. Неадекватність сприймання окремими учнями батьків, а також суспільно-політична ситуація в країні позначилися також на сприйманні молоддю інших соціально значущих фігур, зокрема представників влади (для багатьох опитаних вони є взагалі неавторитетними і, крім негативних емоцій, нічого іншого не викликають). Що стосується самоаналізу, то, як виявилось, ряд учнів серйозно не задумувався над своїми властивостями, поведінкою. Деякі підлітки відзначаються завищеною самооцінкою, що проявляється в ідеалізації себе, небажанні замислюватися над власними недоліками, у ставленні власного «Я» над іншими людьми. Поряд з цим частина підлітків все ж не лише відзначила важливість теми, дізналася багато нового про себе та соціально значущих осіб, але й почала дещо переосмислювати стосунки з останніми та аналізувати «свій внутрішній світ».

Що стосується студентської молоді, то вона глибше усвідомила проблему заняття, відзначила важливість теми, серйозно поставилася до запропонованих вправ, давала глибокі за змістом відповіді. При цьому, обговорення проблеми батьків – дітей і сприймання інших соціально значущих осіб продемонструвало той факт, що для ряду студентів (як першого, так і третього курсів) батьки вже є другорядними фігурами. На першому місці – друзі, власна сім'я (зокрема, у деяких третьокурсників) або кохана людина. Багато студентів прагне до матеріальної та поведінкової незалежності від батьків, своє подальше життя пов'язує з особистими планами на майбутнє. Особливо це стосується третьокурсників. Попри це, студенти відрізняються від частини учнів тим, що розуміють значення батьків у своєму житті, прагнуть налагодити з ними хороші стосунки, піклуватися про них. Що стосується сприймання інших осіб, зокрема представників влади, то воно є більш адекватним – студенти усвідомлюють їх соціальну значущість і раціональніше їх оцінюють, хоча окремі студенти говорити про носіїв влади не бажають.

Варто зазначити, що найбільш близьким та актуальним заняття виявилось для першокурсників. Воно викликало в них жвавий інтерес, спонукало до відвертої розмови, глибоких за змістом міркувань та дало поштовх до виникнення певних дискусій з приводу стосунків з батьками. На наш погляд, цей вік є сенситивним періодом для прояву одночасної ідентифікації з батьківськими авторитетами та іншими соціально значущими особами (зокрема політиками). Адже, по-перше, в цей період відновлюються стосунки з батьками (у ранньому юнацькому віці діти вже починають усвідомлювати важливість батьківських фігур, об'єктивніше оцінюють їх роль у власному житті), по-друге, поступово утверджується громадянська позиція юнаків (їх політико-громадянське самовизначення), що супроводжується як політичною ідентифікацією з рідними, так і переносом певних рис останніх на владні авторитети.

Цікаво, що до запропонованого заняття частина учнів і деякі студенти навіть не задумувалися над своєю схожістю та відмінністю за певними рисами з батьками або навпаки вважали, що в усьому відрізняються від власних батьків.

Висновок. Таким чином, результати показують, що розробка і впровадження подібних програм можуть виступати засобом розвитку самоаналізу, саморефлексії молоді, сприяти розвитку окремих складових соціального інтелекту, політичної свідомості тощо.

Література

1. Дроздова М.А. Зв'язок образів батьків і політичних авторитетів у дітей та молоді // Соціальна психологія. – 2008. – №1. – С. 67-75.
2. Дроздова М.А. Образи батьків і політичних лідерів у психосемантичному просторі дітей та молоді // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – 2008. – Вип. 59. Серія: психологічні науки. – Т.1. – С. 112-115.
3. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1989. – 216 с.

Drozdova M.

**FROM THE INTRODUCTION EXPERIENCE OF DEVELOPMENT PROGRAM
OF YOUTH REFLECTIVE AND SOCIAL AND PERCEPTIVE SKILLS**

In this article the author's program concerning youth reflective and social and perceptive skills development is considered. The results of the mentioned program approbation among pupils and students are analyzed. Obtained data prove the effectiveness and possibility of its introduction into psychological and pedagogical practice.

Keywords: *introspection, self-reflection, social intelligence, political consciousness, parental authority, political authority.*

Стаття надійшла до редакції 01.12.2009

УДК 364.44

Завацька Л.М.

**СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА МОЛОДІ З УРАЗЛИВИХ
СОЦІАЛЬНИХ ГРУП**

У статті розглядаються особливості соціальної підтримки молоді, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Показані можливості використання різних моделей підтримки дітей з уразливих соціальних груп.

Ключові слова: *соціальна підтримка, діти сироти, діти позбавлені батьківського піклування.*

Постановка проблеми. У науковій літературі під поняттям «соціальна підтримка» розуміється система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг [4].

До найбільш уразливих категорій осіб, які потребують соціальної підтримки належать колишні вихованці закладів для сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які завершують навчання і розпочинають самостійне життя. Саме у цей «перехідний» період вони стикаються із безліччю життєвих проблем, до вирішення яких виявляються неготовими – від налагодження міжособистісних стосунків до побудови своєї професійної кар'єри і розрахунку бюджету власного домогосподарства. Цим молодим людям бракує достатнього життєвого досвіду, вони не можуть розраховувати на підтримку з боку родини, а нерідко вони навіть не знають про допомогу, яку вони можуть отримати з боку відповідних органів влади та установ.

Водночас відсутність у вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, навичок самостійного життя стає серйозною проблемою, яка ускладнює процес їх інтеграції у суспільне середовище.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Метою статті є аналіз особливостей підтримки вихованців закладів для дітей-сиріт, які належать до категорії молодих людей з уразливих соціальних груп.

Що стосується дітей-сиріт, то окремі аспекти їх соціального становлення досліджувались багатьма вченими. Так, особливості виховання таких дітей в умовах школи-інтернату вивчали